



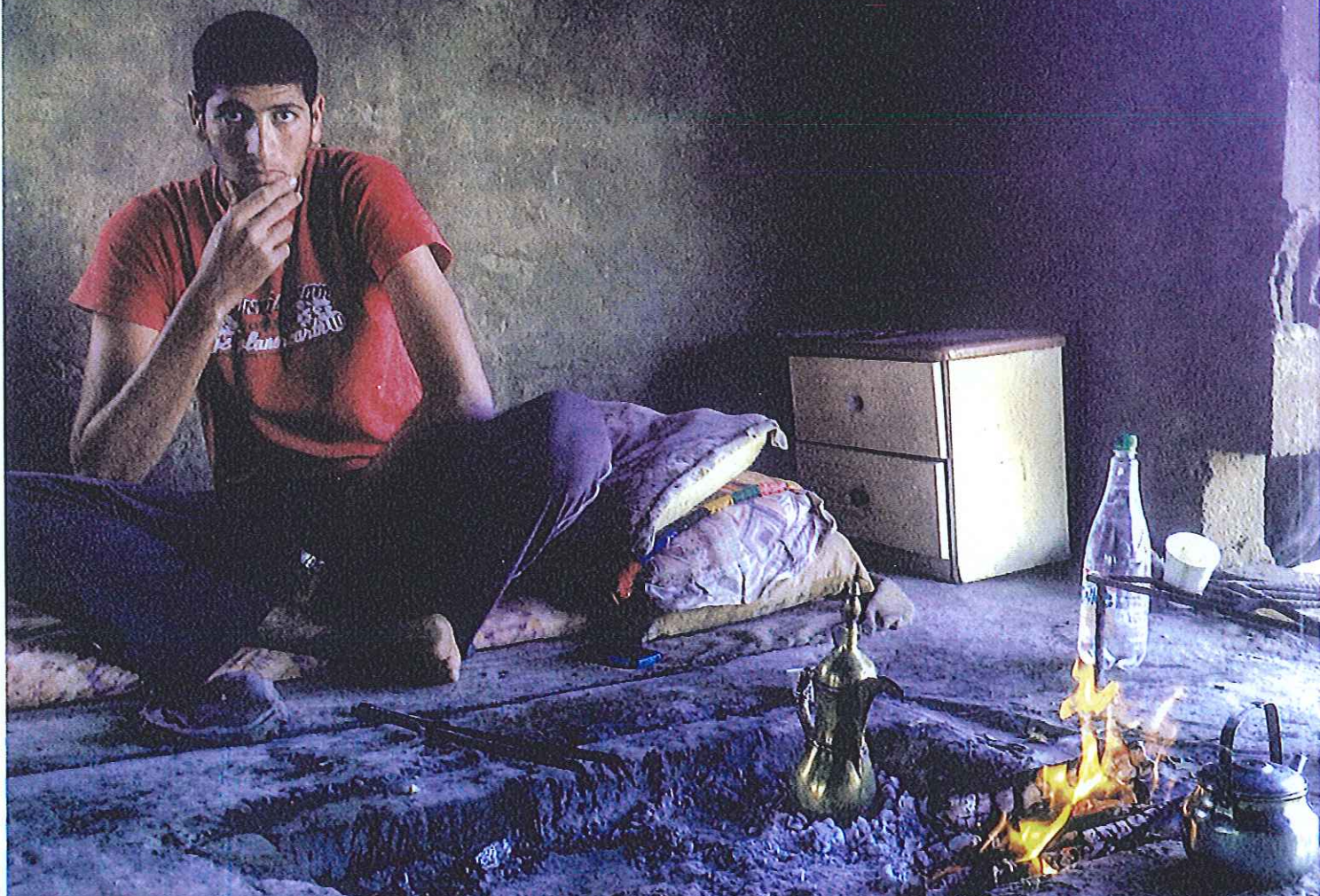
מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

אתרים

האג'סין

טבת תשפ"א, דצמבר 2020
www.shimur.org.il

10



ספרות יהודה דוד
המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל



השכיחות - החיסרון והיתרון כשימורה של מורשת תרבות ורנקולרית
להבדיל מנכסי מורשת תרבות מונומנטליים, שכרבים מהמקרים מתייחדים כנדירותם
ובמופעם יוצא הדופן, נכסי מורשת תרבות ורנקולריים מתאפיינים בשכיחותם במרחב.
לשכיחות זו חיסרון, שכן מקבלי ההחלטות בנושאי תכנון ושימור מתייחסים אליהם כאל
חומצה נמוצה ש"יכולה לחכות". אלא שדווקא שכיחות זו מעידה על חשיבותה של התופעה
כעדות להתפתחותה של חברה. במקום להזניחה מוטב לשמר מקבצים, מכלולים וסדרות -
כדי להבליט את חשיבותה ואת תרומתה בעיצוב המרחב והחברה.



האם הביצרות הם ורנקולריים?

ירון טוראל

שנות השלושים והארבעים של המאה הקודמת הלכו ותכפו העימותים המזוינים בין היישוב היהודי ליישוב הערבי בארץ ישראל. השלטונות בריטיים הצליחו להגביל את העימותים לשימוש בנשק קל בלבד. ביישובים היהודיים המותקפים נבנו כאלף ביצורות (עמדות בטון) שהגנו ל השומרים. תוספת הביצורות שכיהן, וככזו היא מבטאת את הצורך הייחודי של אוכלוסיית ארץ ישראל בשנים שקדמו להקמת מדינת ישראל, וגם משמשת הסבר אפשרי נוסף לשאלה מדוע האוכלוסייה היהודית בארץ מיהרה להתמסר לאדריכלות המודרנית.

ילות מפתח: ביצורות, מאורעות, בנייה ורנקולרית, בטון, אדריכלות מודרנית

האירועים ההיסטוריים ובניית הביצורות

לפני מאה שנים פרץ בארץ ישראל סכסוך מר בין שני העמים החיים בארץ, והוא נמשך עד ימינו. האירוע הראשון - שיש הטוענים שאינו קשור כלל למתח בין שני העמים - היה ההתקפה על תל חי במרץ 1920. זודש לאחר מכן פרצו מאורעות תר"פ, ובהמשך הלך הסכסוך והחריף. המאורעות נשנו ב-1921, אחר כך ב-1929 וב-1933, והגיעו לכדי כמעט מלחמה ב-1936. אלא שזו לא הייתה מלחמה. אם נשווה, למשל, את המאבק בין הניצים בפלשתינה א"י למלחמת האזרחים שהתרחשה בספרד באותן שנים, קל יהיה לעמוד על ההבדל: שם, בספרד, היו צבאות שעמדו זה מול זה, ובמלחמה היו מעורבים סיוע אווירי (גרמני), ארטילריה, טנקים, מסע כיבושים ומערכות ביצורים. כאן - במידה רבה משום שהבריטים לא אפשרו משהו אחר - התנהלה המלחמה בעיקר בין אזרחים נושאי נשק משני הצדדים. הנשק שהחזיקו היה קל בלבד (רובים ואקדחים, ובמידה מצומצמת גם פצצות ומוקשים), ללא יעדים אסטרטגיים, ללא חזית וללא כיבושים¹. זו הייתה מלחמה שלא היה לה אחרוץ בתולדות המלחמות, ולפיכך היא הניבה מערכות הגנה ייחודיות. היישובים היהודיים שהותקפו שוב ושוב, בעיקר בלילות, גיבשו עד מהרה את תורת ההתגוננות: את מגדלי המים האופייניים הם הסבו למגדלי תצפית ממוגנים, שבראשם זרקור, ואת המגינים הציבו בביצורות בטון בפאתי היישוב. שיטה זו אפשרה למגינים לבלום את התוקפים ולהרחיקם מריכוזי האוכלוסייה, כאשר הם עצמם מוגנים על ידי קירות הבטון. לימים הלכה השיטה והשתכללה: הוקמו עמדות ירי גם על המגדלים עצמם, הוצבו עמדות תצפית על גגותיהם של מבנים גבוהים נוספים, הביצורות בפאתי היישובים גדלו ונוספה להם קומה, והוקמו ביצורות גם בשדות החקלאיים להגנת הפועלים שעבדו בהם. במהלך שנות המרד הגדול, 1936-1939, נבנו להערכתי כאלף ביצורות. בסקר שדה שערכנו בשנים 2008-2009 - קבוצה של "משוגעים לדבר" - נמצאו כ-350, אך חלקם משנים מאוחרות יותר.

הביצורות: פריסה במרחב ומאפיינים אדריכליים

הביצורות הראשונות (ובאופן מוזר למדי גם מבשר הקץ של הביצורות, ראו בהמשך) היה עמדת פרפרמן. הוא נבנה בראש ההר מעל קיבוץ

קריית ענבים, וכיום הוא שוכן בפאתי בית המלון של מעלה החמישה (איור 1) יצחק בן-אברהם, שהיה מפקד היישוב, זכר את מבטו המזועזע של הסרג'נט הבריטי שנשלח ב-1929 להגן על ה"קריה". אי אפשר להגן על מקום כזה, מוקף הרים ויישובים עוינים, אמר המבט. יעקב פת, שהיה מפקד "ההגנה" בירושלים, הציע שהקיבוץ יבנה ביצורות בראשי ההרים. בן-אברהם מספר:

נפלה החלטה להקים מבנה בטון על ראש ההר בצפון-מערב, אבל כל דבר הצריך השקעה כספית ולכן לא הסכים הגובר. כדי להצדיק את הסיור, הגובר היה יוסי, הוא נעזר בטעמים שונים. (א) מי ישמור שם? (ב) הערבים לא יוסיפו יותר להתפרע לאחר הכשלות במאורעות האחרונים. (ג) אין כסף למטרה זו. הייתי רגיל לתשובות ממין זה. [...] החלטתי לפנות ליוסף וייץ, פקיד בכיר בקרן הקיימת. עמדתי בקשרים אתו בענייני הכשרה ויעור. לאחר הסברים והפצרות שכנעתי אותו לתת לנו 25 לירות מתקציב היעור. חדר זה יוכל להיות מנוצל אי פעם לשמירה על היערות בסביבה. [...]

בשבת אחת הכינונו חמרים בשקים. שמנו 2 חביות מים על העגלה, לקחנו עמנו אוכל, בגדים חמים, וביום ראשון יצאו למסע הבלתי ידוע. [...] לפנות ערב הגענו עם החומרים למקום. מיהרנו לשלוח את העגלות עם הפרדות חזרה, ושלושתנו נשארו ללילת לילה, כדי שמחר בבוקר נתחיל בעבודה. אני לא ירדתי מההר במשך שבוע ימים, כולל לילות. השניים העוזרים ירדו חליפות להביא אוכל ודברים שהתגלו כי חסרים. לא ירדתי כי ידעתי, מה מחכה לי שם. [...] בטוח הייתי שלא אורשה לחזור אבל ידעתי שהחדר חיוני לבטחוננו ובסופו יסולח לי על המעשה. לאחר שישה ימי עבודה של 12 שעות לפחות זכינו לראות חזר יצוק כולל תקרה מבטון מזוין².

בשנים הבאות נבנו בקריית ענבים עוד 17 ביצורות, מרביתם במרחב הקיבוץ ומיעוטם על ראשי ההרים הסובבים אותו.

כך היה גם במרבית היישובים היהודיים באותן שנים, ובמיוחד בשנים 1936-1939 (המאורעות): "ההגנה" דרשה מהמתיישבים לבנות ביצורות; המימון הגיע מכופר היישוב (מגבית לצורכי בטיח שפעלה עד הקמת המדינה) ומעזרה וביצרון (חברה שהוקמה כדי לסייע בפליטים יהודים שנסו מבתיהם בערים ערביות, בעיקר מיפון). שני השומרים (גפירים, או נוטרים) שולם על ידי משטרת הוד מלטה

¹ יוצא מן הכלל היה "כיבוש" השכונות היהודיות בטבריה על ידי הפורעים הערבים, באוקטובר 1938. ה"כיבוש" הסתיים עוד באותו לילה, בניסגת הכנופיות.
² מיימוני, בארכיון קיבוץ קריית ענבים.

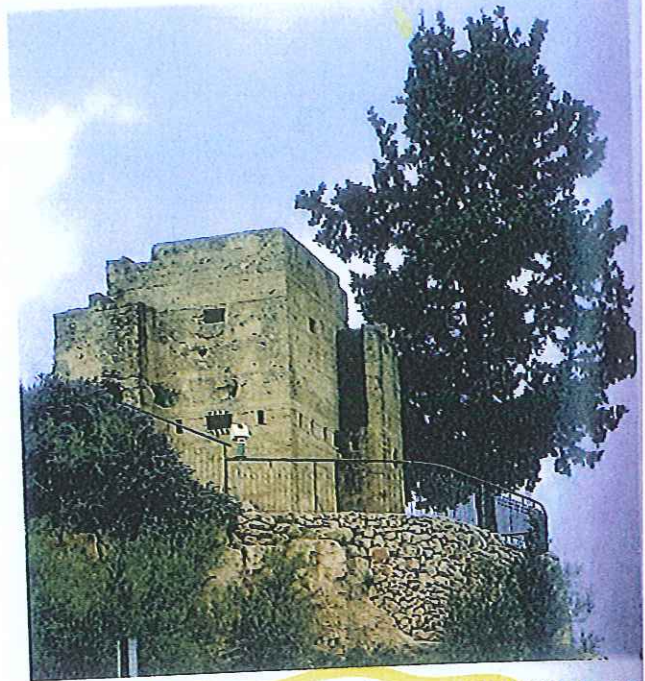


איור 2. הביצרון הדרומי בבית שלמה. חמישה סתור ששת הביצרונות שהיו במושבה נותרו בה עד היום



איור 3. הביצרון הצפוני במגדל. מעל הביצרון ניצב מגדל לפרוז'קטור שעדיין ניתן לתפעול

אירוע העדיפו - מי שיכולים היו לעשות זאת - לאייש את הביצרונות ברצף ולבנות אותם בהתאם. בשכונת סנהדריה בירושלים חדרו פורעים לתוך הביצרון וגנבו את נשקיהם של השומרים, ובעקבות זאת הותקנה בכל הביצרונות הסגורים דלת פלדה שנעלה מבפנים באמצעות בריח.



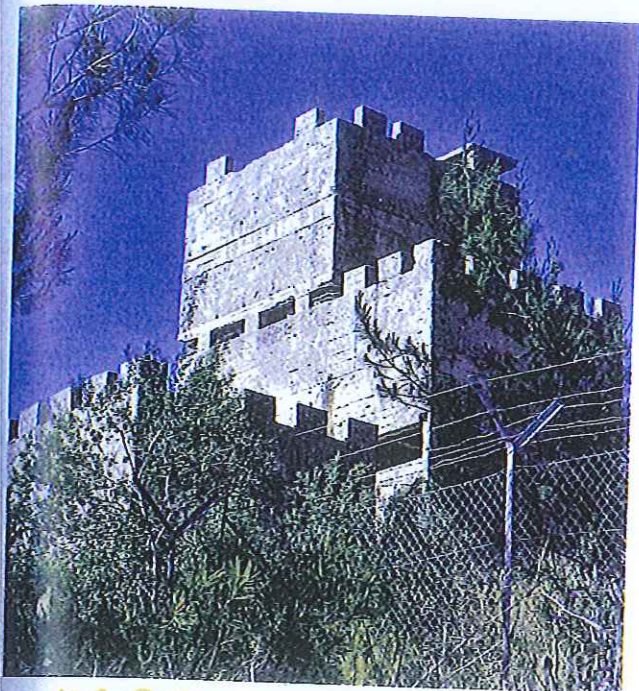
איור 1. עמדת פפרמן, כיום במלון מעלה החמישה. המגדלים בסינות המנוגדות אפשרו להגן מפני מי שהתגנבו לעבר קירות הביצרון

בניית הביצרונות עצמם הוטלה על היישוב היהודי. בגבעת עדה, לדוגמה, שמנתה ב'1936 כארבעים בתי אב, נבנו תשעה ביצרונות; לקיבוץ הזורע - שישים חברים בגרעין המייסד שעלו לקרקע ימים אחדים לפני פרוץ המאורעות - נבנו שבעה ביצרונות ומגדל תצפית מעץ. בית שלמה, שמנתה כ'15 משפחות, הוקמו שישה ביצרונות שפניהם כל העברים, וכך במרבית היישובים היהודיים (איור 2).

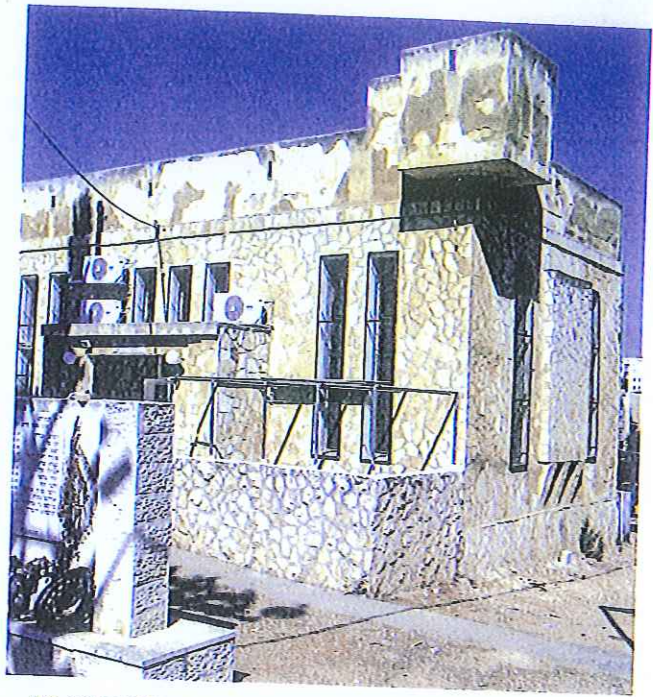
אם כי מרבית הביצרונות הוקמו מבטון, לא היה זה חומר הבנייה יחיד. באלונים - כנראה בגלל היעדר מלט - בנו מאבן. בשער עמקים בנו מפלדה. בכפר מסריק בנו את ביצרון הגד"ש (גידולי טדה) מלבני חרס של מפעל נעמן. בבית ים ובקיבוץ יזרעאל הקימו דם מחסה משקי חול, והשתמשו בו כ"תבנית" ליציקת קיר בטון (איור 11).³ שקי החול התפוררו מזמן, אך נותר קיר בטון ששומר לצורתם. בעין גב סיידו את הביצרון בלבן, מבפנים ומבחוץ, וככל הצלחתי לחקור זאת - הסיוד נעשה זמן קצר לאחר בנייתו, עוד תלך המאורעות. הביצרונות נבדלו זה מזה גם בצורתם. המודל נבנה ביותר היה מגדל דו-קומתי שמידות החדרים בו הם 3X3 ימים, ומעקה הגג שלו מעוטרים ב"שיניים", כמו בחומות עתיקות. מודל שימש בעיקר בביצרונות רחוקים מן היישוב, ואפשר לשתי משמרות שומרים לשהות בהם באותו זמן, כאשר משמרת אחת ישנה ומת הקרקע (איור 3). בניר דוד (תל עמל) נהרגו שלושה שומרים - סהלה, יהודה פפו ובנימין מלצקי - כאשר עלו לפנות ערב למשמרתם ונתת תל שוכה הסמוך לקיבוץ.⁴ כנופיה של פורעים הקדימה אותם וסעה את הפסגה, ובהתקרבתם לראש התל הם נורו ונהרגו. מאז אותו

³ בדי מידע חד משמעי בדבר מועד הקמתם של הביצרונות הללו. ייתכן שאחד מהם, או שניהם, נבנו במלחמת השחרור.

⁴ לטענת לזכרם על הביצרון עצמו מצוין מקום מגוריו של כל אחד: מקס הלר מתל עמל, יהודה פפו ממסילות השכנה, ובנימין מלצקי מ"כופר היישוב". ככל הנראה נמנה מלצקי עם מתנדבי אחד היישובים בסביבה, אולי מעפולה, שנשלחו לסייע למתיישבים. חברת כופר היישוב היא שארגנה את המתנדבים, כיוון שמי שלא רצה או לא היה מסוגל לתרום ימי שמירה נדרש לשלם כופר. בשלטת באזור נכתב בטעות "בלצקי" אך מיישחו ניסה לתקן זאת באמצעות טוש. באתר הציבור של ניר דוד הוא מופיע כבנימין מלצקי.



איור 5. מחצבת מעלה החמישה. היכולת ההנדסית והכלכלית וההתקפות התדירות, הביאו לבניית ביצרון דמוי טירה



איור 4. מקור חיים, ירושלים. על גג בית הכנסת הוקמה חומת מגן, ובפינות המנוגדות מרפסת לשליטה על קירות המבנה

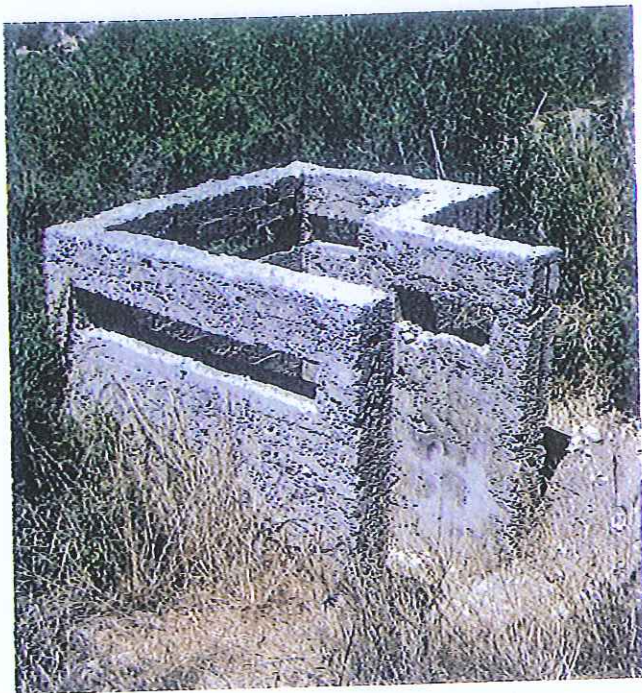
בשליטה יהודית. הם תקפו אותן יום ולילה, וחייבו את המגוינים לבנות מגדלים גדולים שאפשרו לכמה משמרות לשהות בהם יחד. סייעו בכך כמובן, היכולת ההנדסית של מפעילי המחצבה והמימון שהוקצה לכך מגדלים מסוג זה עדיין ניתן לראות במחצבת נשר, במגדל צדק (לי ראש העין), במעלה החמישה (איור 5), בחפציבה, בעין חרוד ובשפיה תקופת בניית הביצרונות, שהתחילה כאמור ב־1931 בקריית ענבים, גם הסתיימה בקריית ענבים ב־26 במאי 1948. שיירת משוריינים של הלגיון הירדני, מזוינת בתותחים קלים, פרצה מהכפר בידו, כבש את מוצב הרדאר והמשיכה לכיוון מעלה החמישה. מגיני קיבוץ קריית ענבים הסמוך, ששהו באחד מאותם מגדלים שבנה יצחק בן־אברהם ניסו לעצור את השיירה, אך לשווא. פגזי התותחים הפכו את הביצור למלכודת מוות, והביאו למותם של ישראל שפירא (זוהיה), סגנו ש בן־אברהם, ושל 18 חיילים נוספים. מהנדס בשם דוד סקלי, שגוי לבצר את מעלה החמישה, היה הראשון שהבין שתקופת הביצרון הסתיימה. כשראה את עמדת פפרמן מחוררת כולה מפגזי תותח (איור 6) כתב כי "מגדלי השמירה מבטון מתאימים יותר למלחמה כנופיות, אך הם חסרי תועלת נגד צבא סדיר".⁵ הוא שכנע את מגדל מעלה החמישה להתחפר והציל את חייהם.

סוג נפוץ אחר של ביצרונות היה "העמדות השרועות" - קירות מגן בצורת האות ח"ת ובהם חרכי תצפית/ירי בגובה של מטר-מטר וחצי, שהגנו מכיוון אחד בלבד. ביצרונות כאלה מוקמו בדרך כלל סמוך לבתי היישוב ואפשרו לשומרים לשכב, לצפות ולהשיב אש דרך החרכים. ביצרונות דומים נבנו על גגות של בתי מגורים, בתי כנסת (איור 4), מפעלים תעשייתיים ומבנים אחרים. סוג נוסף הוא הביצרונות שנבנו מעל בריכות מים ומגדלי מים. הללו היו בדרך כלל תוספת של מעקה לא גבוה לגג הבריכה, ולאורכו חרכי תצפית.⁶ הביצרונות הללו, המוגבהים, אפשרו לשומרים לצפות גם למרחוק, ובהרבה מהם הותקנו זרקור ומתקני איתות. היו גם ביצרונות שהוגבהו באמצעות רגליים דקיקות. הגבהת הביצרון אפשרה למגינים לצפות לטווח רחוק יותר, או לראות מעבר לעלוות העצים הסמוכים (איור 10). הביצרונות הגדולים ביותר התאפיינו בשלוש קומות, בשיני חומה ובחרכים ממתכת, והם נבנו במחצבות. ההסבר להקמתם היה חשיבותן של המחצבות: מאורעות 1936-1939 בישרו את היפרדותה הסופית של הכלכלה היהודית בארץ ישראל מזו הערבית, אך המחצבות היו נקודות התורפה העיקריות: הספקת אבני בניין הייתה - עד אז - מונופול ערבי כמעט מוחלט, ובעלי המחצבות הערבים עשו כל שביכולותיהם למנוע את העבודה באותן מחצבות אחדות שהיו

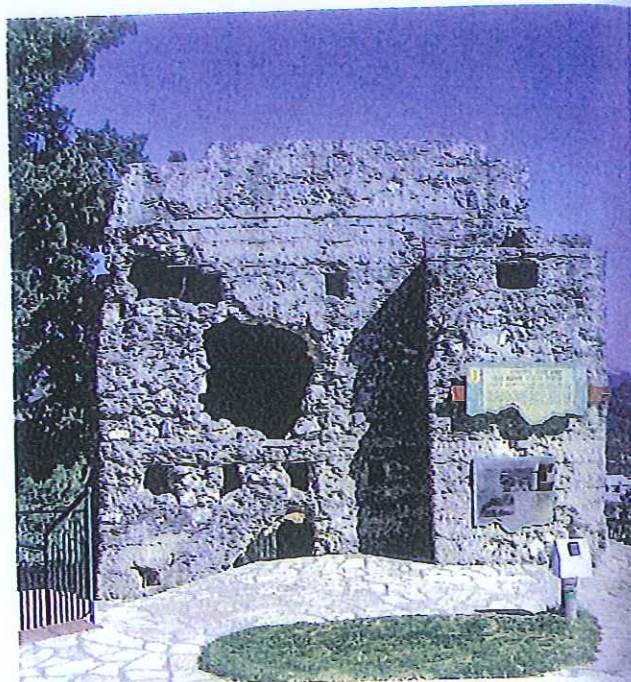
⁵ כמעט בכל בריכות המים ומגדלי המים ששרדו מאז ניתן למצוא ביצורים מסוג זה. קל לזהות אותם באמצעות סימני היציקה המעידים שהם תוספת למגדל/בריכה ולא חלק מהיציקה המקורית. חרכי הירי האופייניים. ארבעה חודשים לאחר פרוץ המאורעות נהרעה ברמת הכובש התצפיתנית חיה פרוינד מכדור שחדר מבעד לחרך התצפית. מאז הקפידו בכל מקום לצמצם את גודל החרך ככל הניתן.

⁶ הביצרון שאותר במחצבת שפיה אינו גדול במיוחד, אך יש שמועות על מגדל גדול יותר בעומק המחצבה. איש מצוות הסוקרים לא ראה אותו.

⁷ מתוך אתר אינטרנט שהקימו לזכרו בני משפחתו.



איור 7. הביצרון הדרומי, משמר הכרמל. תכנון הביצרונות היה סונקציונלי בלבד, ללא שום שיקולים עיצוביים



איור 6. עמדת פפרמן, לאחר מלחמת השחרור. בהתמודדות מול ארטילריה, הביצרונות הפכו למלכודות מוות

הביצרונות: מפגש בין בנייה ורנקולרית ואדריכלות מודרנית

דוע, אם כך, אני טוען כי הביצרונות מבטאים "בנייה ורנקולרית"? הרי ההגדרה המקובלת לוורנקולר היא "בנייה עממית, ללא אדריכלים, המשתמשת בחומרים מקומיים ובטכנולוגיות מסורתיות"⁸, ולפיה טכנולוגיות מסורתיות הן טכנולוגיות מקומיות שהתפתחו במשך תקופה ממושכת. מה לזה ולביצרונות שנבנו במאה ה-20, מבטון, על ידי עולים חדשים? אלא שאין זו ההגדרה היחידה: בנייה ורנקולרית היא גם זו שמייצגת תופעה חברתית, את צורכיהם הייחודיים של הבונים במקום ובזמן מסוימים. כאלה הם המגדלים של סן ג'מיניאנו, בתי הקומות גטו בוונציה, בתי הצבעוניים של שכונת לה בוקה בבואנוס איירס ודירותים של הפזורה הבדואית. הביצרונות מייצגים צרכים של ציבור מסוים בתקופה מסוימת: הצורך הכללי-ארצי של מתיישבים יהודים להתגונן מפני נשק קל, במלחמה שלא נעשה בה שימוש בארטילריה. אלא שלביצרונות כתופעה ורנקולרית מאפיין נוסף. מעדויות רבות נראה כי בנייתם נעשתה בדרך כלל בעקבות הוראות של "ההגנה". "ההגנה" הורתה לפעיליה לבנות אותם, לעיתים סיעה במימונם, אבל

רק מאוחר יותר - בשנות הארבעים - היא גם קבעה איך הביצרונות ייראו. עד אז, ובעיקר בתקופת המאורעות, ההוראה "לבנות" הותירה את העיצוב בידי המגינים עצמם, והללו התאימו את הביצרונות לתנאי השטח ולצרכי ההגנה, וליכולתם הכלכלית וההנדסית (איור 12). דבר אחד ברור: איש לא חשב על הביצרונות במונחים של עיצוב אדריכלי אסתטי, איש לא ניסה מעולם "לְיַפֹּת" ביצרון, ושום שיקול שאינו הנדסי והגנתי לא הובא בחשבון בעת בנייתם. הם היו "צורך צר צורה" באופן טוטאלי ומובהק (איור 7).

... רגע - "צורך צר צורה"? האם לא הייתה זו הסיסמה של האדריכלות המודרנית, שבדיק באותן שנים תפסה את מעמדה כ"אדריכלות של הציונות"? ובכן, זו אינה נקודת הדמיון היחידה. בשנות השלושים, בד בבד עם הידרדרות המצב הביטחוני ובניית הביצרונות, פרח ביישוב היהודי בארץ ישראל זרם חדשני של אדריכלות. חסידיו האמינו כי השימוש בבטון כחומר הבנייה העיקרי מחייב חשיבה חדשה גם באשר לאסתטיקה ולצורה של כל המבנים, וטענו שחלונות - כל החלונות - צריכים להיות אופקיים; שבתי המגורים, בכל מקום, צריכים לעמוד על רגלי בטון; ושגגותיהם של המבנים - כולם - הם החלק החשוב, החברתי והשימושי ביותר במבנה. ממש כמו בביצרונות.

⁸ "בנייה ורנקולרית", ויקיפדיה. Form follows Function

והגיעו לארץ בתחילת שנות השלושים לבין הגווארדיה הוותיקה יותר, מאבק שהסתיים בניצחון מוחץ וכוחני של הצעירים; והסיבה ה"לאומית", להלן.

בתחילת שנות השלושים התקיים באיטליה קונגרס עולמי של אדריכלות מודרנית (שכבר הוכרה אז כ"סגנון הבינלאומי"). את אדריכלי ארץ ישראל ייצג יוחנן רטנר, שהיה כל מה שהציונות ייחלה לו - שילוב של ספרא וסייפא, מצליח בכל מעשיו, חולם ולוחם.¹¹ לאחר נאום מבריק שזכה לתשואות רבות על הבנייה המודרנית בארץ ישראל שאי מישוהו מהקהל את השאלה המתבקשת: איך זה שאתם מקימים אומת ובוחרים לייצג את תרבותה בכלים בין-לאומיים, חסרי ייחוד? רטנר הופתע, והשיב מייד שזוהי אדריכלות ארץ-ישראלית מובהקת. בכל העולם, טען רטנר, אדריכלות הסגנון הבינלאומי מתמקדת בשקיפות ובפתיחות - ואילו אצלנו השמש הארץ-ישראלית מחייבת למצוא דווקא דרכים להתגונן מפניה. המרפסות המכסות את חזיתות המבנים, ה"סינר" שיורד מהמרפסות של הקומה הגבוהה יותר (איור 9), החלונות הצרים גגוני הבטון - כל אלה מסייעים לאדריכלי ארץ ישראל להילחם בקרנת השמש, והם ייחודיים לאדריכלות המודרנית של התנועה הציונית.

סיכום

את הקשרים בין האדריכלות המודרנית "הגבוהה" לבין הביצועה שסגנונם פשוט ובנייתם מתבססת על טכנולוגיות מקוננות ניתן לסכם במילים אלה: בשנים שקדמו לקום מדינת ישראל התנו היישוב היהודי בגיבוש זהותו התרבותית, לרבות חיפוש אחר סגנון ארכיטקטוני ייחודי שיבטא אותה. רטנר טען שהמאבק בסגנון השמש הוא שהופך את הסגנון הבינלאומי לאדריכלות מקומית. סממנים לאומיים. ייתכן שתשובה נוספת לשאלת "הוזהות הציונית היא הדמיון החזותי לאותה "בנייה ורנקהולרית" שצמחה באותו ביישובים היהודיים. אומנם הביצרות לא הפכו לסמל טיפוסי העשייה הציונית, כמו מגדלי המים, אך ייתכן שבתת המודע היו בבחינת סמל, מקורה של סמליות זו הוא בשכיחותם במרחב המובהק שלהם עם הלאומיות היהודית ובקשר שלהם לסיפור הגבורה. כל אלה חיבבו את הביצרות על הציבור, ועל ידי כך סיפקו עליו את קליטתה המהירה של האדריכלות שדמתה להם (איור 10) בשנות השישים של המאה ה-20 קלט הציבור הישראלי - שהיה לא לגמרי מוסבר - סגנון חדש, הסגנון הברוטליסטי. כיום אנשים לברוטליזם כוחנות ותוקפנות, ומשתאים בדבר קליטתו החדש אך אז, כשלושים שנים אחרי המאורעות, הבטון החשוף הוכר את הביצרות, אותם מבני בטון חשוף קטנים שעוטרו את הסיפור היהודיים, ונתפסו דווקא כ"מחסה", כ"מגן" ואפילו כליטת

את הקשרים בין האדריכלות המודרנית לבניית הביצרות ניתן לבחון בתכנון חדר האוכל של בית אלפא. המשימה הוטלה על האדריכל הירושלמי ליאופולד קרקואר, אלא שתוך כדי תכנון פרצו המאורעות, ונוסף לפונקציות האחרות של חדר אוכל קיבוצי הוא נדרש להוסיף לו גם מגדל תצפית. מהתבוננות בתוצאה עולה כי המאמץ לא היה רב: הדרך האופקי במגדל התצפית מתכתב היטב עם החלונות האופקיים של חדר האוכל; המגדל הקובייתי ונטול הקישוטים מתאים לשאר חלקי המבנה; הגגות בכל האגפים שטוחים, ואפילו השילוב של מסה נוספת במכלול לא נראה זר או יוצא דופן (איור 8). האם זה מקרי? בהינתן האקסיומה ששום דבר, למעט יכולת הנדסית וצורך, לא השפיע על צורתם של הביצרות - הייתכן שהם השפיעו על האדריכלות?

כן ולא. לא - כיוון שניתן בקלות לעקוב אחר הפרוטוטיפים של האדריכלות המודרנית, והללו מגיעים מכל ארצות העולם, ממקומות שבהם לא נבנו ביצרות באותה עת. האדריכל האמריקני לואי סאליבן (Sullivan) קבע כבר ב-1896 את הביטוי "צורך צורה".¹⁰ ההימנעות מקישוטים והעדפת הצורות הקובייתיות נהגו על ידי אדולף לוס כבר ב-1913. חלונות סרט אופקיים, העמדת מבנים על עמודים וגגות שטוחים הם שלושה מתוך חמשת העקרונות שקבע לה קורבוזייה כתנאים לאדריכלות חדשה, עוד ב-1927. שלוש שנים מאוחר יותר התפרסם בית העירייה של הילברסום, בתכנונו של וילם דודוק, העושה שימוש בקומפוזיציה מרתקת של נפחים קובייתיים הכוללים מגדל. ניתן לראות, אם כך, שהאדריכלות המודרנית לא הייתה צריכה את הביצרות כמודלים, שכן עוד קודם להם עמדו בפני מחולליה לא מעט מודלים שהשפיעו על הקו העיצובי שלה.

אבל אף אחד מכל אלה לא מסביר את אימוץ האדריכלות המודרנית על ידי היישוב היהודי בארץ ישראל באופן כה חד-משמעי וסוחף. לכאן, לדעתי, נכנסים הביצרות. עד סוף שנות העשרים נהגו האדריכלים היהודים "ללמוד" מהוורנקולר המקומי, הערבי, ולאמץ מוטיבים מורחיים. כך בוריס שץ בעיצוב החזיתות של גימנסיה הרצליה (1909), אלכסנדר ברוולד בתכנון הטכניון בחיפה (1912), בנימין צ'ייקין בבית וולפסון באוניברסיטה בהר הצופים (1926) ואחרים. אלא שב-1928 זכה יוחנן רטנר בתחרות היוקרתית לעיצוב בית המוסדות הלאומיים בירושלים, בזכות עיצוב מודרני, חף לחלוטין כמעט מקישוטים ואזכורים של המזרח. מאותו רגע נדמה שהציונות אימצה את המודרניזם אל ליבה, ודחתה כל זרם ארכיטקטוני אחר. היו לכך כמה סיבות: ה"תרבותית" - הבוז לגלות באירופה, השנאה המתפתחת לכל דבר ערבי, והתשוקה לבנות עולם חדש; ה"פרקטית" - הארכיטקטורה המודרנית לא הייתה תלויה בעבודת ידיים מיומנות, שלא הייתה אז בנמצא, ונשענה במידה רבה על מלט ופלדה שזרמו אז לארץ עם העלייה החמישית; ה"פוליטית" - מאבק כוח בין אדריכלים צעירים שהתחנכו באירופה

¹⁰ Form ever follows function, במאמר על "שיקולים צורתיים בעיצוב מגדלי משרדים" שפורסם במרץ 1896. מאוחר יותר הביטוי התקצר ל-Form follows function. במיוחד על גרופיוס והבאוהאוז. Lippincott's Monthly Magazine, artistically considered. The tall office building (1896) Sullivan, Louis (1896) ¹¹ בשנים 1938-1939 היה יוחנן רטנר ראש המפקדה הארצית של "ההגנה", ומאוחר יותר מונה, לתקופה קצרה מאוד, לרמטכ"ל צה"ל. ¹² לא מצאתי את מקורו של הסיפור הזה, אף שאני שומע אותו שוב ושוב. אשמח אם מישהו יסייע לי לאתר מראה מקום.